

Projectplan CmK

2021-2024 Rijnbrink

Inhoudsopgave

Samenvatting 4

Inleiding 5

Reflectie op de stand van zaken CmK 6

Activiteiten 2021-2024 7

Samenwerking 16

Kennisdeling en netwerken 20

Monitoring en evaluatie 23

Planning 24

Jaarbegroting CmK 26

Bijlage I

**Kennisdossier Cultuureducatie, borging van doorgaande Cultuureducatie
leerlijnen in de context van Cultuureducatie met Kwaliteit** 27

Bijlage II

**Ontwikkelde leerlijnen 21 kleine-en middelgrote
gemeenten in Overijssel** 42

Samenvatting

De afgelopen acht jaar was Rijnbrink penvoerder voor zowel het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (hierna CmK) als het programma Cultuur aan de Basis (hierna CAB) voor 21 gemeenten in Overijssel. De komende jaren zoeken we meer de verbinding tussen CAB en CmK. Het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs Overijssel (hierna BKCO) is daarbij een belangrijke verbindende schakel evenals de positiebepaling en rol van Rijnbrink.

Met CmK III constateren we waar lacunes zijn qua disciplines van leerlijnen en zetten we in op het selecteren en door ontwikkelen van de verschillende CmK leerlijnen en producten, gebaseerd op een onderwijskundige visie en aansluitend bij curriculum.nu. Kunstvakopleiding ArtEZ en Rijnbrink trekken daarin, en breder, samen op. Daarnaast werkt Rijnbrink samen met pabo's, daar waar nuttig en relevant. We werken aan twee sporen: het borgen van gerealiseerde resultaten op bestaande scholen en het bereiken van nieuwe scholen.

In de nieuwe periode vinden bovendien diverse labs en onderzoeken plaats, met verschillende partners, waarbinnen we experimenteren met nieuwe duurzame vormen voor en randvoorwaarden van cultuureducatie en onderwijsvernieuwing. Dat doen we proefondervindelijk met zowel bestaande als nieuwe scholen.

Rijnbrink werkt, samen met diverse culturele partners en scholen, aan het letterlijk dichterbij halen van cultureel aanbod van instellingen uit de basisinfrastructuur, onder andere door het integreren van busvervoer in cultureel aanbod. Dat doen we met het oog op het creëren van kansengelijkheid en aansluitend bij curriculum.nu.

Proeftuin Overijssel voor het vo was een succes en wordt om die reden gecontinueerd en uitgebouwd de komende jaren. We zetten in op bereik van meerdere niveaus in de school. Ook blijven we participeren in festival Woest voor het vo.

We blijven ons daarnaast inzetten op het gebied van deskundigheidsbevordering, kennisdeling en netwerken met diverse samenwerkingspartners. Ook werken we aan onze eigen professionalisering als penvoerder.

Binnen onze uren en ons budget laten we ruimte voor nieuwe ontwikkelingen en behoeften van het veld. Daarnaast houden we rekening met covid-19, door na te denken hoe we digitale vormen kunnen inzetten, bijvoorbeeld op het gebied van cultuuronderwijs en kennisdeling.

Inleiding

Kunst- en cultuureducatie is een fantastisch instrument om kinderen onmisbare vaardigheden aan te reiken voor de wereld van morgen. Lessen in literatuur, theater, media of erfgoed zijn niet alleen leuk. Deze lessen zijn ook nodig voor de brede vorming van kinderen.

Rijnbrink heeft scholen en cultuuraanbieders verbonden middels het samen uitvoeren van cultuureducatietrajecten, gericht op verbetering van het cultuuronderwijs voor zowel de leerlingen als de leerkrachten. We hebben deskundigheidsbevordering en professionalisering aangeboden en de cultuurinfrastructuur in de provincie uitgebreid en versterkt. Door cultuureducatie ontwikkelen kinderen het artistiek-creatief vermogen en maken zij kennis met schoonheid. Niet enkel ontwikkeling op het cognitieve vlak, maar het stimuleren van ontwikkeling van zowel hoofd, hart en handen. We realiseren ons dat een langdurige aanpak en betrokkenheid van onderwijs, culturele aanbieders en gemeenten nodig is om de kwaliteit van cultuureducatie duurzaam te versterken en te borgen. Daarnaast is het noodzakelijk aan te blijven sluiten bij recente ontwikkelingen, zoals curriculum.nu. Het programma CmK biedt ons en onze partners daartoe de gelegenheid.

Dit plan verschilt van eerdere aanvragen die het Fonds voor Cultuurparticipatie van Rijnbrink als penvoerder CmK mocht ontvangen.

Al jaren hebben we in Overijssel een programma cultuureducatie, bestaande uit verschillende onderdelen: het programma Cultuur aan de Basis (sinds 2013, CAB) en daarnaast CmK. Cultuur aan de Basis is het autonome cultuurbeleid van de provincie Overijssel, waar Rijnbrink geldt als provinciale ondersteuningsinstelling. De provincie stelt met de CAB middelen beschikbaar, rechtstreeks aan alle Overijsselse gemeenten (inclusief de vier grote steden). Alle gemeenten doen mee aan deze regeling. Het draagvlak voor cultuuronderwijs in zowel gemeenten als scholen is groot te noemen.

De laatste jaren merken we steeds vaker dat het bestaan van CmK naast CAB niet alleen voor verwarring zorgde in het veld, maar dat de beide programma's ook als volledig losstaand van elkaar werden benaderd door het veld. Dat achten zowel Rijnbrink als provincie niet wenselijk. De bedoeling is juist dat er sprake is van een zoveel mogelijk complementair plan voor cultuuronderwijs in Overijssel. In 2019 tekende de provincie Overijssel samen met 19 gemeenten en 36 schoolbesturen het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs Overijssel (BKCO). Met dit gebaar geven overheden en onderwijs aan goed cultuuronderwijs te zien als een gezamenlijke verantwoordelijkheid. De komst van het bestuurlijk kader en de concretisering daarvan de komende jaren op lokaal niveau, vormt de verbinding tussen de huidige CAB en CmK regeling en een extra aanleiding voor meer integraliteit.

Wij begrijpen echter goed dat de geldstromen die wij dienen te verantwoorden bij het FCP, enkel CmK III betreffen. In de bijgevoegde begroting maken we inzichtelijk welke geldstromen specifiek gelden voor CmK. Op de inhoud nemen we u beknopt mee op de samenhang tussen CmK en andere cultuureducatieve activiteiten, waaronder het door de provincie gefinancierde CAB.

Om bovenstaande doelstellingen te realiseren, is het noodzakelijk dat Rijnbrink zich over de volle breedte van cultuureducatie positioneert als kennis- en netwerkorganisatie. Met dit plan laten we zien waar we nu staan en hoe we de komende jaren, samen met onze partners, verder werken aan kwalitatief hoogwaardig cultuuronderwijs in de provincie Overijssel.

Reflectie op de stand van zaken CmK

Het draagvlak voor cultuuronderwijs in Overijssel is groot te noemen. Dat blijkt uit de gerealiseerde resultaten van de afgelopen jaren. De ondertekening van het BKCO door overheden en onderwijs, onderstreept het draagvlak voor cultuuronderwijs.

De hoofddoelstelling van de aanvraag CmK 2017-2020 luidde: het duurzaam implementeren van cultuureducatie in de school. Daarvoor richtten onze activiteiten zich op:

1. Implementatie, verdieping en ontwikkeling van het curriculum voor het leergebied kunstzinnige oriëntatie;
2. Inhoudelijke deskundigheid versterken van leerkrachten, vakdocenten en educatief medewerkers (in samenwerking met pabo en kunstvakopleiding);
3. Versterken van de relatie met de school en de culturele omgeving.

Met CmK I is ingezet op het ontwikkelen van leerlijnen. Met CmK II is de focus vervolgens komen te liggen op het implementeren en verankeren van leerlijnen. De afgelopen jaren zijn er veel (diverse) leerlijnen ontwikkeld; de gerealiseerde output is groot. Niet binnen elke discipline is evenveel ontwikkeld. Op het gebied van muziek, literatuur, erfgoed en beeldende kunst is bijvoorbeeld meer aanbod dan op het gebied van theater, dans, muziek, film en fotografie (nieuwe media). Bij de ontwikkeling van leerlijnen is de vraag van de school altijd leidend geweest en was er ruimte voor veel op maat gemaakte producten. Echter, niet alles is overdraagbaar. Bovendien gaat niet al het ontwikkelde materiaal uit van een onderwijskundige visie op cultuureducatie of het centraal stellen van de culturele ontwikkeling van het kind. We zijn trots op het tot nu toe geboekte resultaat en zetten met CmK III in op het selecteren en door ontwikkelen van de verschillende leerlijnen, gebaseerd op een onderwijskundige visie en met behulp van experts op dit vlak, aansluitend bij curriculum.nu.

Wat betreft het vo zijn de proeftuinen die zijn uitgevoerd sinds 2018 als zeer positief naar voren gekomen in de monitor en evaluatie. Scholen ervaren de proeftuinen als vernieuwend en relevant (cultuur)onderwijs.

Er is daarnaast de afgelopen jaren hard en effectief gewerkt aan deskundigheidsbevordering en kennisdeling op diverse niveaus, als ook aan de versterking van de relatie tussen school en culturele omgeving. De samenwerking met cultuurcoaches (hieronder verstaan we ook bovenschoolse ICC-ers en combinatiefunctionarissen cultuur) is zeer effectief te noemen. Wel is er sprake van een groot verschil qua beschikbare uren vanuit gemeenten en zijn niet alle ICC-ers gecertificeerd.

In de samenwerking met pabo's blijven we in gesprek over wederzijdse relevantie en potentie om cultuuronderwijs te versterken. In aanloop naar de nieuwe periode zijn ook mooie stappen gezet voor verdere concrete samenwerking met ArtEZ.

Het afgelopen jaar heeft voor een groot deel in het teken gestaan van reflectie. Hiervoor zijn onder meer Moneva verslagen gebruikt en de contouren voor de toekomst zijn besproken met alle bij CmK betrokken partijen o.a. via netwerken en kennisdelingstrajecten. We concluderen dat CmK een stevige positie heeft verworven in de provincie.

Een aantal punten in het bijzonder uitgelicht:

- Bij de ontwikkeling van leerlijnen is de vraag van de school altijd leidend geweest. Er is onvoldoende zicht op de kwaliteit, ook in relatie tot curriculum.nu. Dit wordt onderwerp van onderzoek en doorontwikkeling binnen CmK III.
- Er is onder scholen behoefte aan een eenduidig standpunt van wat onder borging wordt verstaan. Rijnbrink onderschrijft de noodzaak van een eenduidige definiëring en zet hierop in binnen CmK III.
- Het implementeren en borgen van cultuuronderwijs in een school vraagt om kennis en betrokkenheid op alle niveau's binnen de school. We hebben geconstateerd dat de wijze waarop naar cultuuronderwijs wordt gekeken nogal kan verschillen. Dit vraagt om bewustwording en een specifieke benadering per niveau.

Naast bovenstaande beknopte weergave, is de reflectie integraal meegenomen in de hoofdstukken, onze plannen 2021-2024 logisch voortbouwend op gerealiseerde resultaten.

Activiteiten 2021-2024

Doelstellingen en resultaten CmK

Voor de komende periode hebben we de volgende hoofddoelstelling, aansluitend bij landelijk beleid, geformuleerd:

Het duurzaam versterken van de kwaliteit van cultuureducatie mede door middel van intensieve samenwerking tussen onderwijs en de culturele sector. Daarbij hebben we aandacht voor het vergroten van de kanselijkheid voor leerlingen. De samenwerking is gestoeld op een onderwijskundige visie op cultuureducatie en dient de culturele ontwikkeling van het kind centraal te stellen.

De beoogde resultaten na vier jaar zijn als volgt:

- De lokale infrastructuur (scholen, gemeente, culturele instellingen) biedt een duurzaam fundament voor goed cultuuronderwijs en de culturele ontwikkeling van alle kinderen;
- Iedere school die meedoet aan CmK heeft een visie ontwikkeld op cultuuronderwijs en zet cultuureducatie duurzaam in;
- Iedere school die meedoet aan CmK heeft zijn leerkrachten handelingsbekwaam gemaakt voor onderdelen van cultuureducatie;
- De ontwikkelde en geïmplementeerde CmK leerlijnen zijn aangepast aan curriculum.nu;
- Netwerken en andere kanalen voor kennisdeling zorgen voor de broodnodige ontmoeting, inspiratie en leren van elkaar.

Dat doen we op diverse manieren, zoals hieronder beschreven.

Primair onderwijs

We doen graag wederom een beroep op CmK III om onze gezamenlijke ambities in Overijssel t.a.v. cultuureducatie te verwezenlijken. Met CmK III zetten we in op selectie en doorontwikkeling van bestaand aanbod, in samenwerking met o.a. het expertisecentrum voor kunst- en cultuureducatie van ArtEZ. De reeds ontwikkelde leerlijnen en projecten doorlopen een transitiefase waardoor datgene dat wordt aangeboden aan de scholen (in de volle breedte van concreet lesaanbod tot trainingen) zal aansluiten bij de opzet van het nieuwe curriculum in de nieuwe beleidsperiode.

In de CmK projecten vindt samenwerking plaats tussen (Overijsselse) culturele instellingen en scholen. De grotere instellingen werken vaker dan voorheen samen met kleinere lokale culturele partners. Rijnbrink volgt de projecten door middel van kennisbijeenkomsten, netwerken, presentaties (Xpeditie) en MONEVA.

Op het gebied van diverse disciplines is er veel aanbod en voor wat betreft andere disciplines (te) weinig. Dat laatste geldt onder andere voor film- en beeldeducatie. De komende periode stellen we scholen proactief in de gelegenheid hiermee kennis te maken. Op dit moment onderzoeken we of de leerlijn film- en beeldeducatie die in Enschede is ontwikkeld binnen CmK wellicht geschikt is voor onze scholen om te implementeren en zijn we nauw betrokken bij FilmHUB Oost Nederland om op dit gebied stappen te zetten.

De twee sporen in CmK III

We onderscheiden twee sporen: in CmK III zetten we een programmalijn op voor scholen die reeds deelnemen aan CmK en een programmalijn voor nieuwe scholen (als in: geen deelnemer aan CmK). Scholen die al hebben deelgenomen aan CmK worden begeleid bij het borgen van de kwaliteitsverbetering en de resultaten. Scholen die leerlijnen hebben ontwikkeld blijven behoefte houden aan ondersteuning bij de borging en doorontwikkeling van het materiaal en de lessen. We gaan in de uitvoering van onze plannen op zoek naar een goede verhouding tussen scholen onderhouden en het bedienen van nieuwe scholen.

Voor de borging van cultuureducatie op bestaande en nieuwe scholen, werken we samen met Cultuurcoaches die de lokale situatie en de scholen goed kennen. Borging vindt plaats op het niveau van borgen op inhoud en financiën, waaronder we ook visieontwikkeling in de school en het opstellen van een cultuurbeleidsplan door de school verstaan. Rijnbrink ondersteunt voor de totstandkoming daarvan de cultuurcoaches.

1. Borgen van gerealiseerde resultaten (bijvoorbeeld ontwikkelde/geïmplementeerde CmK leerlijnen/ deskundigheidsbevordering e.a.) op bestaande CmK scholen 2013-2020

Rijnbrink ontwikkelde een kennisdossier over borging. Daarin is gedefinieerd wat onder borging wordt verstaan en welke stappen een borgingscyclus in de school kent. Dit kennisdossier, en deze wijze van omgaan met borging, wordt in CmK III breed verspreid onder de scholen en onder cultuurcoaches. De opzet en werkwijze zoals beschreven in het Kennisdossier Cultuureducatie, borging van doorgaande leerlijnen in de context van Cultuureducatie met Kwaliteit (zie bijlage), is voor ons leidend.

Om scholen te ondersteunen bij het implementeren en borgen van cultuuronderwijs is het van belang dat scholen een visie hebben op cultuureducatie en de wijze waarop ze dit in hun schoolcurriculum kunnen implementeren. Daarom ondersteunt Rijnbrink leerkrachten, schooldirecteuren en vanaf 2021 ook schoolbesturen bij de visieontwikkeling. Visieontwikkeling wordt een verplicht onderdeel van alle CmK trajecten.

Rijnbrink verlangt van iedere deelnemende school om een visie op cultuureducatie te formuleren en dit binnen hun beleid te implementeren. Dat vormt de leidraad waarlangs de borging ("Smarti doelstellingen"; Kennisdossier Cultuureducatie Borging) plaatsvindt. Rijnbrink gaat de cultuuraanbieders die de verbetercyclus uit het dossier onvoldoende kennen hierin begeleiden en trainen, evenals de cultuurcoaches.

Met de doorontwikkeling en borging van reeds ontwikkelde leerlijnen, sluiten we aan bij curriculum.nu en werken we samen met kunstvakopleiding ArtEZ (zie bijlage Ontwikkelde leerlijnen 21 kleine- en middelgrote gemeenten in Overijssel).

Naast het borgen van een (door)ontwikkelde leerlijn, kan een school ervoor kiezen om deel te nemen aan workshops op het gebied van deskundigheidsbevordering en/of het volgen van trainingen.

Bij de borging van gerealiseerde resultaten hanteren we intensievere trajecten voor scholen die nog veel stappen te zetten hebben op het gebied van het borgen van de behaalde resultaten, en minder intensieve trajecten voor scholen waar CmK al op meerdere fronten is geborgd.

Het maken van (financiële) vervolgafspraken tussen school en aanbieder horen bij het borgingstraject in dit spoor. Ook deelname aan periodieke monitoring en evaluatie, schoolvolgsysteem, deelname aan kennisdelingstrajecten en onderzoek maken onderdeel uit van de borging. Aan deze verschillende trajecten zijn specifieke en vooraf vastgestelde budgetten gekoppeld.

2. Bereiken van nieuwe scholen

Er zijn scholen die sinds 2013 nog niet hebben deelgenomen aan CmK en die we in CmK III wel willen bereiken. We willen graag weten wat de reden is voor niet-deelname. Omdat deze scholen niet allemaal hetzelfde profiel hebben, brachten we ze in kaart.

Rijnbrink verzamelde onder meer de volgende gegevens over deze scholen:

- Gemeente school (spreiding/ gebied)
- Soort school (soort onderwijs)
- Denominatie
- Grootte en populatie school
- Financiële situatie school
- Score school (inspectie)
- Aanwezigheid cultuurcoördinator
- Huidige positie cultuurcoach

En tenslotte hebben we onderzocht of de scholen al deelnamen aan andere regelingen op het gebied van cultuureducatie en hoe zij het cultuuronderwijs al dan niet hebben ingericht.

De vraag is daarnaast of deze scholen bewust of onbewust nog niet mee hebben gedaan aan CmK en wat mogelijke redenen zijn om in de toekomst wel aan te haken. De (latente) vraag van deze scholen bepaalt mede het meest passende aanbod.

Aanbod voor een nieuwe school kan zijn:

- Voorstelling afnemen van een BIS instelling (vervoer) met een op maat gemaakt pakket dat bij deze voorstellingen hoort;
- Implementeren van een doorontwikkelde leerlijn (+ trainingen en visie ontwikkeling);
- Specifieke Trainingen;
- Bezoek Xpeditie cultuureducatie (e.a.);
- Deelname aan onderzoeken/labs.

Ook voor nieuwe scholen kunnen er meer/minder intensieve trajecten worden aangeboden. Aan deze verschillende trajecten zijn specifieke en vooraf vastgestelde budgetten gekoppeld.

Labs: onderzoek en experimenteeruimte i.s.m. met nieuwe én bestaande CmK scholen

Gedurende 2021-2024 vinden meerdere onderzoeken/ labs plaats.

Het LKCA stelt een onderzoekagenda voor het programma CmK III op in overleg met het kernteam (FCP, LKCA, OCW) en het LPKC. Rijnbrink en partners onderschrijven het belang van deze agenda en willen de komende beleidsperiode graag -waar mogelijk- aan drie van de vier door het LKCA voorgestelde onderzoeken deelnemen. Het gaat om de volgende drie onderzoeken:

Onderzoeken LKCA

- **Hoe zou cultuureducatie er in de toekomst uit moeten zien?**

Er is onderzoek nodig om vernieuwing van cultuureducatie te onderbouwen tegen de achtergrond van veranderingen in de samenleving. Dit betekent meer onderzoek naar inhoud, opbrengst en didactiek, én nieuwe vormen van organiseren.

- **Hoe kan leren betekenisvol vormgegeven worden?**

Er is onderzoek nodig naar het vormgeven van cultuureducatieve leeromgevingen, in een ecosysteembenadering van leren, waarbij ook de stem van de leerling of deelnemer wordt gehoord.

- **Hoe kan en wil de docent leren?**

Er is onderzoek nodig naar de professionalisering van de docent in kunst en cultuur; groepsleerkrachten, kunstdocenten, artistiek begeleiders, educatief medewerkers etc.

Labs Overijssel

Daarnaast willen we samen met scholen, op basis van behoefte, labs opzetten waarin diverse onderwerpen worden onderzocht en waar kan worden geëxperimenteerd. Dat doen we gezamenlijk en proefondervindelijk. Deelnemers zijn zowel bestaande CmK scholen als nieuwe scholen. De labs vinden plaats in samenwerking met kennisinstituten en/of voor de labs relevante culturele aanbieders.

Voorbeelden van mogelijke labs, onderzoeken en experimenten zijn:

- Relatie cultuureducatie m.b.t. leesbevordering/ muzikale vorming & verminderen taalachterstanden, t.b.v. het bevorderen van kansengelijkheid onder kinderen;
- Effectieve verbindingen maken tussen binnenschools/buitenschools cultuureducatie;
- Het bevorderen van ouderparticipatie en ouderbetrokkenheid bij cultuureducatie;
- Experiment door ontwikkelen Proeftuin Overijssel voor het po;
- Verbinding van po naar vo;
- Integratie van het leergebied kunst & cultuur met andere leergebieden (o.a. techniek/ burgerschap/ digitale geletterdheid). Het gaat dan specifiek over het ontwikkelen van integrale cultuureducatie in verbinding met andere vakken;
- Vergroten van inclusiviteit d.m.v. cultuureducatieve interventies.

Bovenstaande onderwerpen zijn gebaseerd op de gesprekken die wij voeren binnen ons netwerk. Planning is verder onderzoek naar behoefte en inrichten samenwerkingsverbanden tot 2021, zodat we met ingang van schooljaar 2021-2022 kunnen starten met het eerste lab.

Deskundigheidsbevordering

Deskundigheidsbevordering vindt plaats in de context van het verbeteren van de kwaliteit van cultuuronderwijs. Het is dus geen op zichzelf staande, autonome activiteit maar het maakt altijd deel uit van een CmK traject of een bovenschools cultuurmenu. Dat geldt ook voor visieontwikkeling in de school en de doorvertaling daarvan naar een cultuurbeleidsplan, als vorm van verankering voor reeds deelnemende scholen. Rol van Rijnbrink: cultuurcoaches, educatief medewerkers en kunstenaars/vakdocenten een training geven hoe ze een school kunnen begeleiden bij visieontwikkeling.

Deskundigheidsbevordering leraren po en educatief medewerkers

De komende vier jaar wordt gewerkt aan het vergroten van de professionaliteit van leerkrachten, educatief medewerkers, kunstenaars en cultuurcoaches ten aanzien van cultuur-educatie. Doel is het artistiek creatief vermogen (curriculum.nu) van leerlingen te ontwikkelen, bovenstaande doelgroepen moeten daartoe leerlingen goed kunnen begeleiden en coachen bij dit proces. Dat kan d.m.v. teamtraining of learning on the job. Daarnaast moeten educatief medewerkers uitgerust zijn om les te geven aan groepen kinderen binnen de school en activiteiten te ontwikkelen buiten de muren van de school. Het draait daarbij om co-creatie, partnerschap en gedeelde verantwoordelijkheid.

De afgelopen jaren is tijdens CmK I en II, zowel uit de moneva als uit gesprekken met het veld, de behoefte aan professionalisering gesignaleerd. Op basis daarvan zijn er diverse trainingen ontwikkeld en uitgevoerd:

- Projectmanagement voor projectleiders CmK;
- Creatief schrijven voor de hele school;
- Van rondleider naar begeleider voor vrijwilligers in kleine musea en erfgoed instellingen.

Daarnaast blijven we procesgerichte didactiek voor zowel leerkrachten, educatief medewerkers als vakdocenten aanbieden. Ook in deze trainingen is een vertaalslag naar curriculum.nu van belang. In het kader van de lokale afspraken rondom het BKCO monitoren we of er behoefte is aan het ontwikkelen van (een) training(en). Ook in CmK III willen we de vrijheid nemen om op basis van geconstateerde hiaten en opgedane kennis nieuwe trainingen te ontwikkelen.

Deskundigheidsbevordering penvoerder

In deze tijd van (onderwijs)vernieuwing en digitalisering (o.a. door Covid-19) is het belangrijk dat de adviseurs van Rijnbrink zich blijven scholen. We zijn blij met de mogelijkheid van het FCP om middels onderzoek en trainingen onze programma's en eigen kundigheid te vergro-

ten. Wij reserveren jaarlijks tijd en geld voor het volgen van cursussen, trainingen en workshops voor de adviseurs van Rijnbrink, als ook tijd voor verkenning van nieuw terrein. Ieder jaar bezien we op welke onderwerpen professionalisering is gewenst. Het kan gaan om pedagogisch/didactische, filosofische of sociaaleconomische onderwerpen, maar ook om gebieden als digitalisering, cultuurparticipatie of sociaal domein. Daarnaast vindt professionalisering plaats door middel van eerder genoemde labs en onderzoek, waaronder (mogelijke) deelname aan de onderzoeksagenda van LKCA.

Deskundigheidsbevordering vo zie verderop in het plan.

Samenhang met andere activiteiten voor cultuureducatie

Situatieschets

In Overijssel kennen we twee programmalijnen: CAB en CmK.

1. Cultuur aan de Basis: autonoom geld vanuit de provincie voor de gemeenten voor ondersteuning van cultuureducatie (veelal ingezet voor het ontwikkelen van een lokaal cultuurmenu en een deel van de deskundigheidsbevordering van docenten).
2. Cultuureducatie met Kwaliteit.

Het betreft twee verschillende geldstromen. In de nieuwe periode willen we de inhoudelijke aansluiting tussen beide programma's versterken.

Daarnaast tekenden provincie, gemeenten en schoolbesturen het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs Overijssel (BKCO) in 2019. Het gaat daarbij om afspraken voor de periode 2019-2026, waarmee de provincie ad hoc programmering en politieke afhankelijkheid wil voorkomen. Doel is te komen tot structurele afspraken en inbedding van cultuuronderwijs in provinciaal en lokaal beleid. Het BKCO vormt de paraplu waaronder schoolbesturen en hun scholen, culturele instellingen en gemeenten lokale overeenkomsten cultuur en onderwijs kunnen sluiten, te beginnen bij het primair onderwijs.

Versterken samenhang

De inhoudelijke samenhang tussen CAB en CmK wordt de komende jaren versterkt door:

- Het aanbrenge van inhoudelijke samenhang aan de voorzijde van het proces van planvorming. Dat wil zeggen dat de provincie gemeenten vraagt een plan in te dienen voor de CAB regeling, in afstemming met scholen op inhoud en financiën, waarbij aansluiting bij CmK wordt verwacht;
- Het bestuurlijk kader (BKCO), als linkin pin tussen de programma's CAB en CmK;
- De profilering van Rijnbrink als kennis- en netwerkorganisatie over de volle breedte van cultuureducatie.

BKCO

Het BKCO is de plek waar scholen en gemeenten op papier samen komen, maar wat we nadrukkelijk een levend bestuurlijk convenant willen laten zijn. Het BKCO is terugkerend onderdeel van de agenda in bijeenkomsten met het veld. Rijnbrink is de partij die kennis en

expertise kan leveren over mogelijke inhoud voor lokale overeenkomsten. Daarin werken we nauw samen met onderwijs, gemeenten en cultuurcoaches.

Als het gaat om CmK III, is het denkbaar dat het BKCO kan fungeren als opening voor het voeren van het goede gesprek met gemeenten en (nieuwe) scholen. Uit het BKCO blijkt immers draagvlak en commitment voor cultuureducatie.

Rol en positie Rijnbrink

Rijnbrink was de afgelopen jaren veelal een op afroep beschikbare vraagbaak voor gemeenten m.b.t. CAB. Er werd in de praktijk ook regelmatig werk uit handen genomen waar gemeenten primair zelf verantwoordelijk voor (moeten) zijn. Dat past niet langer bij de verantwoordelijkheid van gemeenten voor cultuureducatie, het BKCO Overijssel en de kennis- en netwerkorganisatie die Rijnbrink wil zijn.

De rol die Rijnbrink neemt in de nieuwe periode is die van kennis- en netwerkorganisatie, over de volle breedte van cultuureducatie. Concreet betekent dat het leveren van kennis en expertise op inhoud en het opereren in netwerken en niet zozeer met een CAB of CmK pet op. Vanuit Rijnbrink als kennis- en netwerkorganisatie zitten we daar aan tafel waar het gebeurt en vanuit een ondernemende en proactieve houding. We zijn partner in het netwerk van de verantwoordelijke driehoek van gemeenten, scholen, culturele instellingen en cultuurcoaches. Daarnaast nemen we onze rol als het gaat om regionale en landelijke netwerken, ook m.b.t. kunstvakonderwijs en pabo's. We richten ons o.a. op kennisdeling, het participeren in gemeenschappelijke vraagstukken en onderzoek.

Risico-analyse

CmK III kent geen subsidieconstructie meer, waarbij een school een projectaanvraag indient en Rijnbrink beslist of deze wel/niet gehonoreerd wordt.

Dat betekent een verandering voor het werkveld. Voor Rijnbrink betekent dit meer sturing aan de voorkant en het maken van keuzes. Het samenspel en de communicatie met het werkveld is daarin belangrijk.

De borging van activiteiten en het starten met activiteiten op nieuw te bereiken scholen is niet alleen afhankelijk van enthousiasme en goede wil, maar wordt ook beïnvloed door de druk die er bestaat op het onderwijs van buitenaf. Dat vraagt om voortdurend bewustzijn van wat Rijnbrink en partners van scholen kunnen vragen.

Een geheel nieuw risico is ontstaan door covid-19. Het wegvallen van fysiek samenkomen, in de school, binnen labs of netwerkbijeenkomsten, vraagt om het vormgeven van een andere manier van werken. Hier ligt een uitdaging om mensen aangehaakt te houden en tot gezamenlijk resultaat te komen.

Met covid-19 zien we nog een ander risico: het voortbestaan van cultuuraanbieders. Financiële ondersteuning van culturele instellingen staat op de tocht nu overheidsinstellingen meer geld nodig hebben voor het lokaal opvangen van de gevolgen van covid-19.

Aankondiging van het stoppen van subsidies en daarmee het ontmantelen van kunstencentra is al gaande. Door het versterken van de provinciale programmalijnen in Overijssel hopen we dit risico te kunnen verminderen.

Tot slot is draagvlak voor de uitvoering van de plannen in scholen en cultuuraanbieders een voorwaarde. We hebben de afgelopen jaren geconstateerd dat personeelsverloop invloed heeft op overdracht van kennis en ervaring, het vast kunnen houden van bereikte resultaten en het starten met nieuwe projecten. Vooral op schoolniveau heeft dit gevolgen voor de continuïteit en kwaliteit van cultuuronderwijs.

Cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs

Sinds CmK II richten we ons, behalve op het primair onderwijs, ook op het voortgezet onderwijs binnen ons werkgebied. We bereiken het voortgezet onderwijs met *Proeftuin Overijssel* en *Festival Woest*.

Tot en met 2020 hebben zestien scholen uit het voortgezet onderwijs deelgenomen aan Proeftuin Overijssel. Deze scholen zijn verspreid over de hele provincie en kennen alle leer niveaus; zowel speciaal onderwijs, praktijkonderwijs, vmbo K & T als havo en vwo deden mee.

Proeftuin Overijssel

In 2018 is Rijnbrink gestart met Proeftuin Overijssel. Bij aanvang was dit vooral een experimentele verkenning van cultuureducatie binnen het voortgezet onderwijs in Overijssel; van het niveau, de verschillende typen onderwijs, de behoeften en leervragen. Voorafgaand aan het ontwerpen van de proeftuinen is uitvoerig onderzoek gedaan naar het reeds bestaande cultuuronderwijs vo in Overijssel. Het ontwerp van de proeftuin hebben we gebaseerd op onze bevindingen.

Kwaliteitsverbetering vo

Met de Proeftuin Overijssel bevorderen we dat Overijsselse leerlingen uit het vo, op basis van vragen die hen zelf intrinsiek bezighouden, in contact komen met culturele instellingen en kunstenaars uit hun provincie. Een zogenaamde hovenier haalt vragen op waar leerlingen mee aan de slag gaan.

Aan deze onderzoeksvraag worden vervolgens verschillende professionele kunstenaars en culturele instellingen gekoppeld. Naast binnenschools vinden de lessen ook buitenschools plaats. Artistieke eindproducten vormen een regelmatig onderdeel van het proces. Het proces zelf echter, is minstens zo belangrijk. Gedurende alle fases vindt reflectie plaats, zowel door de klas, de docent als de betrokken kunstenaars. De bouwstenen van curriculum.nu voor het voortgezet onderwijs, komen allemaal gefaseerd aan bod binnen de proeftuinen.

Voor veel jongeren die woonachtig zijn in de kleine gemeenten staat professionele kunstbeoefening relatief ver van hun bed. Via Proeftuin Overijssel zetten we kunst- en cultuureducatie niet alleen in om het culturele bewustzijn van de jongeren te vergroten, maar ook

om hun persoonlijke ontwikkeling op een positieve manier te stimuleren. Binnen de Proeftuinen creëren we onderwijs dat uitgaat van de leervraag van de leerling. Van een leerling wordt dus nadrukkelijk niet verwacht dat hij reproduceert wat hem wordt aangeboden door een docent, maar we stimuleren tot zelfstandig nadenken, het stellen van kritische vragen en zich artistiek en creatief te verhouden tot vraagstellingen die bij hem of haar leven. We zetten in op betekenisvol cultuuronderwijs binnen alle onderwijsniveaus.

Deze manier van onderwijs is relatief nieuw binnen het onderwijslandschap in Overijssel. Scholen reageren enthousiast op de proeftuinen, ze geven aan de proeftuinen te ervaren als vernieuwend en relevant (cultuur)onderwijs. De komende jaren zetten we in het bereik van zowel nieuwe scholen als het aan de slag gaan met meerdere klassen op een school. In eerste instantie zetten we in op het bereiken van de diverse opleidingsniveaus in een school.

Festivals

In de afgelopen zes jaar is festival Woest uitgegroeid tot een meerdaags evenement op het gebied van cultuureducatie. Onderwijsvernieuwing, talentontwikkeling en eigenaarschap van het creatieve proces staan centraal. Naast het dagprogramma voor jongeren biedt Woest een avondprogrammering, met relevante lezingen en workshops. Afgelopen jaar volgden zo'n 500 volwassenen (docenten, kunstenaars, bestuurders, studenten, wetenschappers) het avondprogramma. Rijnbrink draagt het festival een warm hart toe. Dit tonen we door het festival financieel te ondersteunen, mee te denken over de inhoud van het festival, het betrekken van instellingen uit de Overijsselse basisinfrastructuur en door het inzetten van busvervoer voor scholen.

Vanwege covid-19 trekt Woest in 2020 als een caravaan langs scholen in de provincie.

In de CmK beleidsperiode 2021-2024 bouwen we voort op de samenwerking met Stadkamer Zwolle. Festival Woest vormt een perfecte aanvulling op Proeftuin Overijssel. De inzichten die voortkomen uit het festival én de proeftuinen dragen we in de komende periode nog meer uit.

Daarnaast onderzoeken we welke andere festivals in de provincie interessant zijn voor leerlingen en hoe we deze festivals kunnen verbinden met scholen in het voortgezet onderwijs. In Enschede vindt bijvoorbeeld het Makersfestival plaats. Het Makersfestival gaat over de raakvlakken op het gebied van wetenschap, technologie en kunst en sluit daarmee aan op de verbinding van cultuureducatie met andere vakken. Ook verkennen we de mogelijkheden met het Filmfestival in Deventer en mogelijke andere festivals.

Deskundigheidsbevordering vo

In de komende beleidsperiode willen we daarnaast meer inzetten op het deskundiger maken van de eigen docent. (Het filosofische gesprek leren voeren in een klas/het aanleren van formuleren van onderzoeksvragen bij kinderen/ kinderen leren pitchen). Docenten die al eens een proeftuin hebben meegemaakt, geven aan behoefte te hebben aan dergelijke professionalisering.

Ook willen we docenten die lesgeven in het praktijkonderwijs, en vaak generalistisch zijn opgeleid, handvatten bieden om meer specifiek toegepaste cultuureducatie te kunnen geven in hun lespraktijk.

Samenwerking

Rijnbrink beschikt over een uitgebreid en stevig netwerk bestaande uit diverse partijen. Voor de totstandkoming van de aanvraag CmK III werkten we samen met cultuuraanbieders (waaronder de BIS-instellingen), vertegenwoordigers van scholen, cultuurcoaches, gemeentelijke beleidsambtenaren, pabo's en ArteZ (kunstvakopleiding hoger beroepsonderwijs). Het netwerk is enerzijds gericht op onderzoek, beleidsontwikkeling -afstemming en uitvoering, kennisontwikkeling en -deling, anderzijds op versterking van de (culturele) infrastructuur.

Hieronder vindt u een nadere uitwerking van de specifieke samenwerking met culturele aanbieders uit de basisinfrastructuur, hoger beroepsonderwijs en pabo's.

Aanbod cultuuraanbieders uit de culturele basisinfrastructuur (BIS) van Overijssel

Rijnbrink en de culturele instellingen uit de Overijsselse basisinfrastructuur werken intensief samen binnen CmK. Rijnbrink koppelt de instellingen aan onderdelen van het CmK programma voor po en vo. De nadruk lag de afgelopen jaren op het verzorgen van lessen en het ontwerpen van leerlijnen. Echter, de kernkwaliteit van deze instellingen, het spelen van voorstellingen, kreeg onvoldoende plek in het programma.

De vervoering van meemaken en betekenis geven op het niveau van een voorstelling/concert/tentoonstelling van een BIS-organisatie gunnen we ieder kind, in ieder geval eenmaal in de basisschooltijd.

Curriculum.nu biedt, middels de uitbreiding naar 'meemaken en betekenis geven', meer ruimte voor het integreren van voorstellingen binnen het cultuureducatieve lesaanbod. We constateren dat leerlingen in Overijssel nu nog te weinig in aanraking komen met meemaken en betekenis geven. Het blijft vaak bij een bezoek aan de lokale cultuur/erfgoed organisaties.

Reden dat een dergelijk bezoek achterwege blijft, heeft in veel gevallen te maken met het ontbreken van vervoer. Vervoer kost geld, het organiseren ervan kost tijd, op ouders kan men beperkt een beroep doen. Daarnaast speelt ook de onbekendheid van BIS-instellingen bij scholen een rol.

In schooljaar 2021-2022 starten we met het structureel in aanraking brengen van leerlingen met aanbod door BIS-instellingen, juist voor kinderen buiten de steden, waar bereikbaarheid vaak een drempel vormt. Daarmee sluiten we aan bij de extra ruimte voor kansgelijkheid in CmK III. We beïnvloeden dit door de culturele omgeving van de school en het kind als het ware dichterbij te brengen en zo de kansgelijkheid van kinderen buiten de steden te vergroten.

Het wegnemen van de problematiek rondom vervoer naar culturele instellingen, is een voorwaarde om onze doelstellingen te realiseren.

Twee sporen

We zetten in op zowel nieuwe als bestaande scholen. Het gaat om een compleet pakket: voorstelling inclusief busvervoer. Voor bestaande scholen financieren we daarvan een deel uit CmK middelen, we verwachten dat de bestaande scholen daarin zelf ook een bijdrage leveren vanuit de bijdrage die zij krijgen van OCW of provincie. Voor nieuwe scholen leggen we de drempel mogelijk lager, afhankelijk van de onderzoeken en gesprekken met nieuw te bereiken scholen en hun argumenten om nog niet deel te nemen aan CmK.

Naast de samenwerking op het gebied van leerlijnen, werken we samen met diverse culturele instellingen, bijvoorbeeld in de uitvoering van de proeftuinen, festivals en deskundigheidsbevordering.

Samenwerking met het hoger beroepsonderwijs

Reflectie samenwerking hoger beroepsonderwijs

Het Fonds voor Cultuurparticipatie hecht grote waarde aan samenwerking tussen CmK uitvoerders en kennisinstututen - zoals kunstvakopleiding ArtEZ, gevestigd in Zwolle, Arnhem en Enschede. Rijnbrink onderschrijft het belang van het samenwerken en kennisdelen met diverse partners.

In de afgelopen jaren bleek het tot stand brengen van concrete samenwerking tussen Rijnbrink en ArtEZ, zowel op uitvoerend niveau in projecten voor scholen als op het gebied van kennisontwikkeling, niet vanzelfsprekend. Desalniettemin is de behoefte vanuit Rijnbrink, om een samenwerking vorm en inhoud te geven er nog steeds.

Samenwerking op de volgende punten

In aanloop naar de nieuwe beleidsperiode 2021-2024, voerde Rijnbrink constructieve gesprekken met ArtEZ. Beide partijen zien kansen voor duurzame samenwerking op het gebied van:

1. De presentatie van onderzoek en opbrengsten van de master kunsteducatie studenten, aansluitend bij Xpeditie cultuureducatie;
2. Het delen van onderzoekopbrengsten tijdens door Rijnbrink georganiseerde bijeenkomsten;
3. Samenwerking op het gebied van onderzoek/labs/experimenten (i.s.m. scholen) Bijvoorbeeld op het gebied van curriculumvernieuwing, vakoverstijgend werken/inclusiviteit en kansengelijkheid etc.
4. Organiseren symposium over nieuwe didactieken en uitwisseling met Xpeditie cultuureducatie
5. Het kwalitatief door ontwikkelen van de reeds ontwikkelde CmK leerlijnen en producten, aansluitend bij curriculum.nu.

Alle bovenstaande punten krijgen een plek in de samenwerking de komende vier jaar. In eerste instantie verkennen we de samenwerking op punt vijf.

Samenwerking punt 5: kwalitatieve doorontwikkeling leerlijnen

De monitoring en evaluatie van CmK I en CmK II heeft zich vooral gericht op het monitoren van de afgesproken doelstellingen gerealiseerd binnen de afgesproken tijd en binnen budget. De monitor en evaluatie heeft zich niet gericht op de pedagogische c.q. didactische of artistieke kwaliteit van het te ontwikkelen product. Daar gaan we mee aan de slag.

In de nieuwe beleidsperiode vraagt het Fonds voor Cultuurparticipatie om (nog) meer te werken vanuit een onderwijskundige visie en om het ontwikkelde cultuuronderwijs te laten aansluiten bij curriculum.nu (en mogelijke andere onderwijsvernieuwing).

ArtEZ ziet mogelijkheden om op onderzoeksniveau te kijken naar de ontwikkeling van CmK in de praktijk en kan onderzoeken of er binnen punt 5 (maar mogelijk ook binnen de overige samenwerkingspunten) thema's/vraagstukken zijn die interessant zijn voor de meer langdurige onderzoekslijnen.

De samenwerking tussen Rijnbrink en ArtEZ op punt 5 geven we concreet vorm en inhoud in de vorm van:

Beschrijvend onderzoek: met als doel het leveren van een overzicht met beschrijvingen van de tot dusver ontwikkelde producten aan de hand van een vooraf vastgestelde lijst kenmerken

Een kwalitatief beoordelend onderzoek naar:

- a. de kwaliteit van de producten uitmondend in een advies over vermindering van het aantal producten en
- b. welke producten toekomstbestendig zijn in het licht van curriculum.nu.
- c. vaststellen welke lacunes er concreet zijn m.b.t. curriculum.nu en bepalen of bestaande producten al dan niet kunnen worden aangepast (aan de hand van op voorhand vastgestelde criteria)

Implementatie: professionalisering/deskundigheidsbevordering (=training) van cultuuraanbieders over curriculum.nu en de transitie die moet worden gemaakt naar toekomstbestendige producten in het licht van het nieuwe curriculum. Het betreft het in de praktijk implementeren van de kennis op het niveau van de scholen en cultuuraanbieders.

Het ontwikkelen van een proces in een context van educational design based research waarin scholen en culturele instellingen de transitie kunnen maken van de huidige situatie naar de binnen curriculum.nu gewenste situatie voor kunst- en cultuuronderwijs, d.w.z. het centraal stellen van de creatieve ontwikkeling van de leerling door ontwerpgericht leren.

Samenwerking met pabo's

In de periode 2017-2020 heeft Rijnbrink, in samenwerking met de drie Zwolse pabo's (VIAA, Windesheim en KPZ) en collega-penvoerder Stadkamer de post-HBO opleiding tot Cultuurbegeleider opgezet. De eerste lichting van 13 studenten is deze zomer afgestudeerd, de tweede lichting is inmiddels van start gegaan. Rijnbrink en Stadkamer verzorgen binnen de opleiding diverse expertmeetings. Hiertoe geven niet alleen medewerkers van deze instellingen les, maar worden (via de CmK penvoeders) ook BIS instellingen ingezet om deze te komen verzorgen. De studenten van de pabo in Enschede worden daarnaast uitgenodigd om de expertmeetings, mits relevant, bij te wonen. Deze samenwerking is er, ook al is er in Enschede zelf nog geen officiële opleiding tot cultuurbegeleider.

Daarnaast geeft Rijnbrink lessen op KPZ, en wel aan studenten die voor de richting ARTS hebben gekozen:

- ICC training op KPZ onderdeel geldstromen e.a.
- Training op KPZ over specifiek: leerlijnen

Ook worden de pabo's betrokken bij symposia als de Xpeditie cultuureducatie. Zo gaf VIAA tijdens de laatste Xpeditie een lezing over authentiek cultuuronderwijs.

Wat de samenwerking met pabo's echter bemoeilijkt is dat het in Overijssel om vijf zeer verschillende opleidingen gaat, met elk andere belangen en nauwelijks of geen onderling contact. We merken dat tussen wat de pabo's willen en de ambitie van Rijnbrink, een verschil bestaat. Rijnbrink zou graag zien dat pabo's beter cultuuronderwijs onderschrijven en daar ook een prioriteit van maken. We kunnen dat echter niet afdwingen. De pabo's werken bovendien op lokaal niveau en zien onvoldoende belang in bovenlokaal opereren. De onderwijsinstellingen in de steden zijn eerder concurrenten van elkaar dan mogelijke samenwerkingspartners.

Om bovenstaande redenen achten we het meest zinvol en realistisch om de komende beleidsperiode samenwerkingen aan te gaan met een of meerdere pabo's, mits dit inhoudelijk aansluit bij onze geplande werkzaamheden.

Er is nog geen zekerheid over de voortzetting van de subsidieregeling voor de post HBO opleiding cultuurbegeleider. We zoeken naar andere vormen, bijvoorbeeld minors kunst en cultuur en het opzetten van een netwerk van pabo's over cultuuronderwijs.

Kennisdeling en netwerken

Rijnbrink communiceert doelgericht met het onderwijs, gemeenten en culturaanbieders over kwalitatief goed cultuuronderwijs.

Via verschillende communicatiekanalen delen wij kennis en informatie, bieden wij training en advies en organiseren en faciliteren wij (netwerk)bijeenkomsten. Wij communiceren zowel online als offline met onze doelgroepen en wij zetten daarbij beeld, geluid en tekst in.

Belangrijke websites zijn:

www.cultuuronderwijsoverijssel.nl: opgezet uit een samenwerking tussen Rijnbrink en de Provincie Overijssel. De site bevat informatie over het Bestuurlijk Kader Cultuur en Onderwijs (BKCO) en andere zaken die samenhangen met cultuureducatie, zoals subsidieregelingen, deskundigheidsbevordering, onderzoeken en bijeenkomsten. Doelgroep zijn gemeenten, scholen en culturele instellingen.

Rijnbrink is partner in www.OverCultuur.nl, de website met het aanbod van cultuureducatieprojecten voor het primair onderwijs in Overijssel.

Overig: nieuwsbrieven, (digitale) kennisdossiers), een (EVI) volgsysteem en individuele mailing over actuele ontwikkelingen, zoals curriculum.nu

Er wordt veelvuldig kennis gedeeld en uitgewisseld binnen de door Rijnbrink (mee) georganiseerde netwerken. Uit de evaluaties van Rijnbrink is gebleken dat alle betrokkenen de bijeenkomsten waarderen en vooral de uitwisseling van elkaars ervaringen belangrijk vinden, bij voorkeur in een 'mix' van verschillende partijen bij elkaar. Rijnbrink kiest ervoor om de kennisdeling zoveel mogelijk via de netwerken te laten verlopen omdat juist daar de uitwisseling plaatsvindt. Doel: van elkaar leren en elkaar inspireren om de borging van cultuureducatie te realiseren. Speerpunten van de netwerken:

- wanneer door Rijnbrink gefaciliteerd, nadrukkelijk in overleg en samenwerking met de betrokken partijen/doelgroepen ingericht. Kennis delen en ervaringen uitwisselen zijn uitgangspunt;
- op de inhoud van de netwerken waar mogelijk samenwerken met landelijke of regionale/lokale deskundigen op relevante onderwerpen;
- CmK, CAB en BKCO trajecten staan altijd op de agenda, vaak met inspirerende voorbeelden.

Netwerken die we handhaven:

Vertegenwoordiging in landelijke netwerken

LPKC, Raad van 12, FCP, SCOP, LKCA erfgoed, vakberaad erfgoed, filmeducatie, Cultuur Oost. Doel: kennisdeling, afstemming met ontwikkelingen in Overijssel, samenwerking op landelijk niveau zoals gezamenlijk onderzoek of deelname aan Werkplaatsen.

Overijsselse netwerken van cultuurcoaches

Nieuwe ontwikkelingen of goede voorbeelden in de praktijk bespreken, afstemming en uitwisseling. Rijnbrink organiseert samen met één van de functionarissen.

Regionale netwerken

Regionale netwerken van cultuurcoaches (Twente, Salland en de Kop van Overijssel): advies en afstemming meer op maat laten aansluiten en gezamenlijk bovenlokale projecten initiëren.

ICC-netwerken en culturele commissies

Afstemming cultuurcoördinatoren.

Doel: afstemming lokaal programma en deskundigheidsbevordering d.m.v. door Rijnbrink georganiseerde werksessies.

Xpeditie Cultuureducatie

Doelgroepen van de door Rijnbrink jaarlijks goedbezochte Xpeditie Cultuureducatie zijn docenten, aanbieders van kunst- en cultuureducatie instellingen, beleidsmedewerkers van gemeenten met cultuur(educatie) in hun werkpakket, wethouders, cultuurcoaches.

Doel: het inspireren en informeren van deelnemers en het bieden van een ontmoetingsplek tussen onderwijs, beleidsmakers en cultuuraanbieders.

Rijnbrink werkt steeds samen met wisselende partners én met andere penvoerders CmK in de provincie, wat bijdraagt aan de netwerkvorming en kennisdeling. Xpeditie vindt eenmaal per jaar centraal plaats, daarnaast minstens twee On Tour's op andere locaties.

Recente ontwikkelingen omtrent Covid-19 leren ons dat de Xpeditie in vorm en inhoud moet meegroeien met de actualiteit. Dat vraagt om een andere dynamiek en aanpak, die we zeker gaan verkennen. De Xpeditie voor 2021 wordt bijvoorbeeld een mix van livestream en fysieke aanwezigheid op locaties.

Ambtenaren- en wethoudersbijeenkomsten

Doel van de bijeenkomsten rondom diverse thema's: gemeenten met een soortgelijke vraag of oplossing verbinden. Wethouders zowel cultuur als onderwijs. Het liefst ook in een mix met bv. wethouders cultuur én onderwijs of cultuurcoaches.

Penvoerdersoverleg cultuureducatie Overijssel

Binnen de provincie werken we samen met andere penvoerders, die net als onze organisatie intermediair zijn in de eigen regio. We treffen elkaar tijdens het Penvoerdersoverleg Overijssel. We zijn van elkaars CmK-programma's op de hoogte, verwijzen naar elkaar en ontwikkelen samen nieuwe trainingen. We willen professionaliseringsaanbod voor alle Overijsselse scholen en aanbieders provincie breed inzichtelijk en toegankelijk maken. Dat willen we realiseren door dit aanbod op één centrale plek te publiceren, bijvoorbeeld op de nieuwe website www.cultuuronderwijsoverijssel.nl. Daarnaast versterken we elkaar door kennis uit te wisselen over de invulling van de rol van intermediair, aan de hand van relevante, actuele thema's, zoals film- en beeldeducatie en samenwerken in netwerken.

Directienetwerk cultuureducatie Overijssel

Doel van dit netwerk (directeuren van instellingen uit Overijssel die lid zijn van Cultuurconnectie) is om elkaar te inspireren op het gebied van cultuuronderwijs.

Nieuwe en uit te bouwen netwerken:

Kenniskringen CmK trajecten

Doel: in leergemeenschappen de deelnemende scholen/instellingen/aanbieders én Rijnbrink zelf te laten volgen hoe de trajecten zich ontwikkelen, waar de drempels liggen die men moet nemen en waar goede resultaten worden geboekt. Learning bij doing, wat goed aansluit bij het onderzoek dat ArtEZ zal gaan doen naar de verbetering van de in de afgelopen CmK perioden ontwikkelde leerlijnen.

(BIS) aanbieders/ culturele instellingen

De contacten met de BIS instellingen zullen in de nieuwe beleidsperiode worden aangehaald. Praktisch, omdat ze deel gaan uitmaken van het aanbod dat in CmK trajecten wordt gedaan. Maar ook omdat ze belangrijk zijn voor de culturele infrastructuur in de provincie. Ze zullen, net als andere aanbieders, worden gewezen op de website OverCultuur.nl, maar zullen ook uitgenodigd worden om met elkaar om tafel te gaan over verschillende onderwerpen, zoals digitaal lesgeven, proces gerichte didactiek, aansluiting bij het schoolprogramma, l'art pour l'art, samenwerking, curriculum.nu.

Onderwijs/bestuurders

Rijnbrink heeft de nadrukkelijke wens om het reeds opgebouwde netwerk in haar werkgebied de komende jaren uit te breiden met de besturen van de scholen. Schoolbestuurders en directies voelen zich niet altijd aangesproken als het om cultuureducatie gaat. Met het verstevigen van het netwerk op bestuurs- en directieniveau verwachten we deze groep beter te bereiken, als ook te kunnen aansluiten bij bestaande netwerken op bestuurs- en directieniveau.

Monitoring en evaluatie

Moneva is voor Rijnbrink een onmisbaar instrument en levert belangrijke informatie voor (bij)sturing en verbetering. Het gaat daarbij om informatie over de uitvoering van het plan zelf, maar ook over het functioneren van Rijnbrink en hoe dat in het veld wordt ervaren. De wijze waarop de moneva de afgelopen jaren is uitgevoerd heeft waardevolle informatie opgeleverd en daar waar het past zetten we deze vorm van onderzoek, ook in samenwerking met de externe partij die we daarvoor hebben ingezet.

Aan de moneva wordt in CmK III op diverse manieren vorm en inhoud gegeven, afhankelijk van de activiteit of het project:

1. Er is sprake van het intern monitoren en evalueren van doelrealisatie door te kijken naar de kwantitatieve resultaten (t.o.v. de doelen).
2. Daarnaast is er sprake van kwalitatieve monitoring en evaluatie:
  - Borgingstrajecten en doorontwikkelingstrajecten worden gevolgd middels evaluatiegesprekken met betrokken partijen (naast de eis dat ook eigen interne moneva wordt ingezet in het project);
  - Trainingen, workshops, labs, e.d. worden gevolgd en geëvalueerd door schriftelijke vragenlijsten;
  - Onderzoeksactiviteiten worden gevolgd door te kijken naar de vraag of de geplande activiteiten binnen tijd, binnen budget en met de juiste kwaliteit worden opgeleverd.

In CmK III volgen we de ontwikkeling van de scholen middels het inzetten van een schoolvolgsysteem. We onderzoeken momenteel of EVI 2.0 voor ons een geschikt instrument is. Naar aanleiding van de uitkomsten van nog lopende pilot beslissen we in het voorjaar van 2021 welk volgsysteem we gaan inzetten binnen CmK III.

De resultaten van moneva worden teruggekoppeld aan betrokken partijen, kunnen ingezet worden als informatie in kennisdelingsactiviteiten en zijn onderdeel van de jaarlijkse verantwoording.

Planning

2021	febr-juni	po	Onderzoek met ArtEZ naar toekomstbestendigheid reeds ontwikkelde leerlijnen in CmK
	febr - juni	vo	Onderzoek naar Borging bestaande proeftuinen samen met de betrokken vo-scholen
	febr-dec	po	Gesprekken met nog niet bereikte scholen en opstellen maatwerkplannen
	febr-juni	allen	Ontwikkelen/vaststellen aanpak deskundigheidsbevordering/netwerken/toekomstbestendigheid leerlijnen
	maart - juni	vo	Onderzoeken deelname festivals
	april		Verantwoording Provincie + factsheet
	april	allen	Tussenevaluatie (moneva)
	mei		Xpeditie Cultuureducatie
	juni		Verantwoording FCP + factsheet
	sept-dec	po	Uitvoering trajecten op/met 25 bestaande en 6 nieuwe scholen
	sept- dec	vo	Uitvoeren 2 nieuwe proeftuinen borging 2 bestaande proeftuinen
	dec	allen	Moneva eind jaar 1
2022	jan-dec	vo	Uitvoeren 5 nieuwe proeftuinen
	jan-dec	vo	Borging 5 bestaande proeftuinen
	jan-juni	po	Gesprekken met nog niet bereikte scholen en opstellen maatwerkplannen
	jan-dec	po	Uitvoering trajecten op/met 67 bestaande en 18 nieuwe scholen
	april		Verantwoording Provincie + factsheet
	april	allen	Tussenevaluatie (moneva)
	mei		Xpeditie Cultuureducatie
	juni		Verantwoording FCP + factsheet
	mei - juni	vo	Deelname festivals
	dec	allen	Moneva eind jaar 2
2023	jan-dec	po	Uitvoering trajecten op/met 67 bestaande en 18 nieuwe scholen
	jan-dec	vo	Uitvoeren 5 nieuwe proeftuinen
	jan-dec	vo	Borging 5 bestaande proeftuinen
	april		Verantwoording Provincie + factsheet
	april	allen	Tussenevaluatie (MONEVA)
	mei		Xpeditie Cultuureducatie
	jan-dec	allen	Kennisdeling, deskundigheidsbevordering
	mei - juni	vo	Deelname festivals
	dec	allen	Moneva eind jaar 3

2024	jan-dec	po	Uitvoering trajecten op/met 66 bestaande en 18 nieuwe scholen
	jan-dec	vo	Uitvoeren 4 nieuwe proeftuinen
	jan-dec	vo	Borging 4 bestaande proeftuinen
	april		Verantwoording Provincie + factsheet
	april	allen	Tussenevaluatie (moneva)
	mei		Xpeditie Cultuureducatie
	jan-dec	allen	Kennisdeling, deskundigheidsbevordering
	mei - juni	vo	Deelname festivals
	juni	allen	Tussenevaluatie (moneva)
	nov	allen	Moneva eind jaar 4
	2025	febr-juni	po/vo
febr-juni		allen	Kennisdeling, deskundigheidsbevordering
juni		allen	Eindverantwoording FCP en Provincie + factsheet

Kennisdeling, deskundigheidsbevordering en professionalisering vinden het hele jaar plaats, op basis van behoefte en aansluitend bij landelijke, provinciale en lokale ontwikkelingen. Door de vertraging van werkzaamheden door Covid-19 en omdat we het eerste half jaar van 2021 gebruiken voor de verdere uitwerking van CmK III (o.a. onderzoek) worden bepaalde onderdelen uitgevoerd tot en met half 2025. Scholen plannen de uitvoering in schooljaren en ronden CmK in schooljaar 2024/2025 af.

Jaarbegroting CmK

DOELEN (ACTIVITEITENKOSTEN)	2021	2022	2023	2024
Spoor 1 borgen bereikte scholen	€ 278.700	€ 278.700	€ 278.700	€ 278.700
Spoor 2 bereiken nieuwe scholen	€ 170.100	€ 170.100	€ 170.100	€ 170.100
Spoor 1 & 2 Labs	€ 106.500	€ 106.500	€ 106.500	€ 106.500
Verbeterslag leerproducten en culturele instellingen				
curriculum.nu / ArteZ	€ 38.600	€ 38.600	€ 38.600	€ 38.600
Voortgezet onderwijs	€ 116.500	€ 116.500	€ 116.500	€ 116.500
Subtotaal	€ 710.400	€ 710.400	€ 710.400	€ 710.400
KENNISDELING	€ 170.770	€ 170.770	€ 170.770	€ 170.770
COÖRDINATIE KOSTEN	€ 98.820	€ 98.820	€ 98.820	€ 98.820
MONITORING EN EVALUATIE	€ 36.000	€ 36.000	€ 36.000	€ 36.000
COMMUNICATIE	€ 46.000	€ 46.000	€ 46.000	€ 46.000
INNOVATIE & NETWERKEN				
Landelijk, provinciaal & regionaal overleg	€ 9.100	€ 9.100	€ 9.100	€ 9.100
Onderzoek divers	€ 13.600	€ 13.600	€ 13.600	€ 13.600
Subtotaal	€ 22.700	€ 22.700	€ 22.700	€ 22.700
ACCOUNTANTSKOSTEN	€ 5.000	€ 5.000	€ 5.000	€ 5.000
TOTAAL	€ 1.089.690	€ 1.089.690	€ 1.089.690	€ 1.089.690

Borging van doorgaande leerlijnen in de context van Cultuureducatie met Kwaliteit

KENNISDOSSIER Cultuureducatie

Borging van doorgaande leerlijnen in de context van Cultuureducatie met Kwaliteit

Cultuuronderwijs in Overijssel

Cultuur is een belangrijk onderdeel van ons bestaan. Het is onmisbaar voor betekenis- en zingeving en sociale samenhang. Cultuur geeft mensen de mogelijkheid zich te laten zien en te horen. Het toont wie we zijn en waar we vandaan komen. Cultuur draagt bij aan de economie en aan een aantrekkelijke woon- en werkomgeving. Cultuuronderwijs vormt. Het zorgt voor de persoonlijke ontwikkeling van kinderen; op school doen zij kennis en vaardigheden op die ze later in de maatschappij nodig hebben. Cultuuronderwijs helpt bij de sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling van kinderen. Het leert hen om creatieve vaardigheden te ontwikkelen en het geeft kennis mee over kunst en erfgoed.

Cultuuronderwijs geeft plezier, zorgt ervoor dat alle kinderen in aanraking komen met cultuur en dat zij zich kunnen uiten. Het leert kinderen kennismaken met zichzelf en met hun wortels. Het haalt onvermoede talenten naar boven en helpt deze verder te ontwikkelen.

Kennisdossiers

Rijnbrink cultuureducatie werkt met diverse partners samen aan het professionaliseren van cultuuronderwijs. Vaak levert die intensieve samenwerking waardevolle inzichten op die we willen delen met het veld. Dat doen we onder andere via een reeks kennisdossiers. Naast deze uitgave over borging zijn er kennisdossiers over financiering en procesgerichte didactiek. In de toekomst zullen er nog meer kennisdossiers over andere onderwerpen volgen.

Inhoudsopgave

- 5 Inleiding
- 6 Vormen van borging in het (CmK) onderwijs
- 7 Smarti doelstellingen
- 8 Mogelijke vormen en inhoud van borging
- 11 Samenvatting
- 12 Bijlage: Het begrip Borging

Inleiding

In het project Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) komt het begrip borging regelmatig terug en het is ook een onderwerp in de Monitorings- en evaluatiegesprekken.

In Overijssel is het voor de kleinere gemeenten zelfs mogelijk om in het kader van Cultuureducatie met Kwaliteit in de periode 2017-2020 financiële ondersteuning te vragen voor een zogenaamd “borgingsproject” (Type 1 project).

We zien in de praktijk dat borging een lastig begrip is. Borging wordt verschillend geïnterpreteerd en in het onderwijs op veel verschillende manieren gebruikt. Vanuit Rijnbrink willen we graag verhelderen wat we er wel en wat we er niet onder verstaan. Daarmee bieden we scholen een handreiking om te bepalen of ze (onderdelen van) het kunst -en cultuuronderwijs geborgd hebben. Hierbij gaat het dan vooral om resultaten die met een CmK project zijn bereikt.

In deze notitie gaan we in op het begrip borgen/borging. We tonen het belang van borging voor het onderwijs aan en we geven verschillende praktijkvoorbeelden. Ook bespreken we of er wel of niet sprake is van borging.

De bijlage bevat informatie over de achtergrond van het begrip borging en gaat in op de plek die borging heeft binnen kwaliteitszorg. In de tekst zelf gaan we vooral in op vormen van borging van cultuuronderwijs en wat nu eigenlijk wel en wat niet gezien moet worden als borging.

1 Vormen van borging in het (CmK) onderwijs

Borging van de resultaten van CmK projecten is een expliciet onderwerp van gesprek, onder andere tijdens de MONEVA-gesprekken. Ook in contacten tussen adviseurs van Rijnbrink en ICC'ers en directies en bij de ICC-training komt borging aan bod.

We zien veel verschillende interpretaties van het begrip in de praktijk en ook vele manieren waarop aan de borging zelf vorm en inhoud wordt gegeven:

1. De lessen in de ontwikkelde leerlijn worden digitaal ter beschikking gesteld.
2. De lessen in de ontwikkelde leerlijn worden aan de gebruikte methode gekoppeld.
3. (Onderdeel van) de leerlijn wordt aangeboden in het lokale Cultuurmenu.
4. Er wordt afgesproken jaarlijks de lessen in een bepaalde periode uit te voeren (projectvorm).
5. Een workshop voor docenten in het kader van deskundigheidsbevordering.
6. Er wordt een borgingsdocument opgesteld.

Een veel gebruikte definitie van borging is: *Het geheel van geplande en systematische acties, nodig om vertrouwen te geven dat een dienst of een product voldoet en blijft voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen.*

Dit klinkt ingewikkeld maar waar het in de basis op neerkomt, is dat er afspraken zijn en wordt onderzocht of er eventueel verbeteracties moeten worden ingezet en of er vertrouwen is dat die afspraken ook worden nagekomen.

De vraag die altijd moet worden gesteld is, in hoeverre er een cultuurbeleidsplan is geformuleerd met specifieke doelstellingen. Is dat niet het geval dan is het nog maar zeer de vraag of de hierboven genoemde vormen van borging ook daadwerkelijk als borging gezien kunnen worden. Het mag duidelijk zijn dat je doelstellingen nodig hebt. Als je die niet hebt, maakt het niet uit wat je doet en is alles goed. Dan hoef je niet te verbeteren en dus ook niet te borgen.

Het kan zijn dat er doelstellingen zijn geformuleerd voor de ontwikkeling en implementatie van een doorgaande leerlijn, voor projecten, of voor het afnemen van activiteiten uit een cultuurmenu, zonder dat er een cultuurbeleidsplan aan ten grondslag ligt. Er is in ieder geval altijd een schoolplan.

2 Smarti doelstellingen

Doelstellingen kun je op veel manieren formuleren. Een handig hulpmiddel is de vraag of je de doelstellingen SMARTI hebt geformuleerd.

- **Specifiek:** doelen zijn concreet en ondubbelzinnig geformuleerd, de doelen zijn voor iedereen duidelijk en ook is helder welk resultaat je wilt bereiken. (dus niet: we willen meer cultuuronderwijs, maar wel we willen een doorgaande leerlijn beeldende kunst).
- **Meetbaar:** resultaten moeten op een of andere manier zichtbaar kunnen worden gemaakt, dus bijvoorbeeld: de kinderen van de middenbouw organiseren jaarlijks een expositie over ....
- **Acceptabel:** de doelstellingen moeten acceptabel en aanvaardbaar zijn. Zo is het belangrijk dat voor het team de doelstellingen aanvaardbaar zijn en dat deze ook aansluiten bij de draagkracht en draaglast van de teamleden. Er is commitment.
- **Realistisch:** de doelen moeten realistisch zijn, dus haalbaar binnen de beschikbare tijd en beschikbare financiën. Een doelstelling waarbij een schoolorkest de 9^e symfonie van Beethoven gaat uitvoeren is niet erg realistisch.
- **Tijdgebonden:** doelen moeten binnen een bepaalde tijd gerealiseerd zijn, anders wordt het een oneindig (en daarmee niet echt realiseerbaar of meetbaar) verhaal. Dat betekent dat er een einddatum, maar ook evaluatiemomenten zijn opgenomen.
- **Inspirerend:** doelen zijn zo geformuleerd dat ze de betrokkenen inspireren. Men wil graag meewerken aan de realisatie ervan. Men wil ervoor gaan.

Met de SMARTI methode kun je per jaar doelstellingen formuleren die aangeven wat je in het kader van cultuuronderwijs wilt gaan doen. Deze doelstellingen bieden ook belangrijke aangrijpingspunten bij evaluatie. Er kan dan beter en zorgvuldiger worden geëvalueerd.

Borging staat en valt in alle gevallen met doelstellingen op school/teamniveau en het evalueren ervan om op die manier tot verbetering te komen.

Het mag duidelijk zijn dat de beschikbaarheid van goed onderwijsmateriaal voor kunst- en cultuuronderwijs nog niet automatisch betekent dat dit onderwijs ook geborgd is!

3

Mogelijke vormen en inhoud van borging

Ad 1 Lessen in de ontwikkelde leerlijn digitaal beschikbaar

In deze situatie is het doorgaans aan individuele leerkrachten om te bepalen of zij de lessen wel of niet willen geven. Hierbij spelen er vele factoren als: beschikbare tijd, affiniteit van de leerkracht met het onderwerp, vaardigheid van de leerkracht om de les te geven, druk die er is om bepaalde resultaten te halen op andere gebieden (zoals rekenen en taal).

Als in teamvergaderingen niet de vraag gesteld wordt of de lessen gegeven zijn met welke resultaten en wat de ervaringen van de leerkrachten zijn, dan is duidelijk dat er geen enkele sprake is van borging. Feitelijk kan dan de vraag gesteld worden of de inspanning van het ontwikkelen en implementeren van de leerlijn de moeite waard is geweest.

Ad 2 Lessen in de ontwikkelde leerlijn gekoppeld aan gebruikte methode

Deze situatie is in grote lijnen vergelijkbaar met de voorgaande. Een verschil is dat er iets meer inbedding van de lessen is door de koppeling met de methode. Ook hier geldt dat het aan de individuele leerkracht is om te bepalen of een les wel of niet wordt gegeven. Hier staat of valt borging met de vraag of er geëvalueerd wordt in de context van doelbereiking en verbeterprocessen.

Daar waar de ontwikkelde lessen vervangend zijn voor lessen uit de gebruikte methode is de kans op borging groter, maar de vraag is in hoeverre dat onderdeel vormt van een groter plan met doelstellingen.

Ad 3 (Onderdeel van) leerlijn aangeboden in het lokale Cultuurmenu

In een aantal gemeenten zien we dat ontwikkelde projecten en/of leerlijnen onderdeel worden van een cultuurmenu. De cultuurmenu's worden jaarlijks op lokaal niveau door of in samenwerking met een culturele commissie vastgesteld. Er kan jaarlijks een thema worden gekozen of er bestaat een soort carrousel waarvan de doelstelling is om ervoor te zorgen dat leerlingen aan het eind van de basisschool met alle kunst- en cultuurdisciplines in aanraking zijn gekomen.

Het is de vraag of hier sprake is van borging. Een belangrijke factor hierbij is of het cultuuronderwijs zich beperkt tot deze keuze uit dit cultuurmenu of dat de keuze uit het lokale cultuurmenu ingebed is of wordt in het totaal van cultuuronderwijs dat door de school wordt aangeboden. Het cultuurmenu kan dan een extra zijn of een mogelijkheid om activiteiten uit te voeren die financieel te veel vragen van een school en alleen maar kunnen plaatsvinden in samenwerking of met subsidie.

Vragen die bij al dan niet geborgd zijn een rol spelen zijn: staat dit in het cultuurbeleidsplan van de school? Voldoen de gekozen voorstellingen aan de verwachtingen en doelen en voldoen zij aan de gestelde kwaliteitseisen? Voldoe je hiermee aan de kerndoelen?

Dan hebben we het nog niet over de vraag of er wordt geëvalueerd op basis van de doelstellingen en of er eventueel een verbeterproces in gang wordt gezet.

Ad 4 Uitvoering van lessen in een bepaalde periode (projectvorm)

Kunst- en cultuuronderwijs kan projectgewijs worden uitgevoerd, waarbij het project jaarlijks als vast onderdeel in de schoolagenda wordt opgenomen.

Er is hier sprake van borging als er (kwaliteits)doelen zijn geformuleerd, het project na afloop wordt geëvalueerd en er eventuele verbeterpunten worden gesignaleerd die meegenomen worden in de volgende projectperiode.

Blijft het bij het uitvoeren van de projecten zonder dat er terug wordt gekeken, wordt er verbeterd en gaat het alleen maar om het uitvoeren van het project omdat het “op de agenda” staat, dan is het de vraag of we kunnen spreken van goede borging.

Ad 5 Workshop voor docenten in het kader van deskundigheidsbevordering

Borging vraagt om de betrokkenheid en inzet van leerkrachten. Besef van het belang van goed kunst- en cultuuronderwijs is een eerste stap. Voldoende deskundigheid hebben om dit onderwijs goed te kunnen geven, is een volgende belangrijk punt.

Het organiseren van een teamtraining of workshop rondom een bepaalde kunstdiscipline of ontwikkelde leerlijn is een belangrijke ondersteunende activiteit in het geven van goed onderwijs. Het is de vraag of je dit kwalificeert als borging. Het helpt zeker de aandacht voor het onderwijs vast te houden en de kwaliteit van het onderwijs op niveau te houden. Een belangrijke vraag is ook of deze deskundigheidsbevordering onderdeel is van het cultuurbeleidsplan. Immers: zo ja, dan moet je evalueren en eventueel verbeteren en dan is het een belangrijke schakel in de borging.

Ad 6 Opstellen borgingsdocument

Een borgingsdocument omschrijft welke streefdoelen men in een bepaalde periode in het kader van kunst- en cultuuronderwijs nastreeft. Ook vermeldt het document welke materialen, didactische werkvormen en instructiemethoden gebruik worden om die doelen te bereiken. Aan het eind van de periode wordt het document geëvalueerd en met de nodige aanpassing opnieuw vastgesteld voor een volgende periode.

De term zegt het al: een borgingsdocument draagt zorg voor de borging. Het is onderdeel van een verbetercyclus en maakt ook helder welke doelstellingen men op welke manier wil bereiken. Het lijkt een complex en ingewikkeld document, maar feitelijk is een borgingsdocument een soort vertaling van het cultuurbeleidsplan naar concreet handelen in de praktijk.

Samenvatting

In deze notitie zijn we ingegaan op borging van cultuureducatie en wat we daar wel en wat we daar niet onder verstaan. Dit hebben we belicht met voorbeelden vanuit de praktijk.

Samenvattend kunnen we zeggen dat er sprake is van borging als:

- Er (SMARTI) doelen zijn gesteld voor het cultuuronderwijs.
- Deze doelen onderdeel zijn van een overkoepelende beleidsvisie.
- Er periodiek wordt geëvalueerd of de doelen ook daadwerkelijk zijn gerealiseerd.
- Er - indien nodig - verbeteracties worden vastgesteld die ook worden geïmplementeerd.
- Er vervolgens weer wordt gekeken of de verbeteracties resultaat hebben en de doelen opnieuw wel of niet zijn gehaald.

Borging kan onderdeel uitmaken van verschillende manieren van organisatie van het onderwijs.

Bijlage

Het begrip Borging

Kijken we naar de definitie/omschrijving van het woord “borgen” dan zien we dat de Van Dale van 1982 het begrip nog in een zeer beperkte context van economisch verkeer beschrijft, namelijk:

1. Op krediet geven
2. Zonder gereede betaling kopen

Pas bij de ontwikkeling van en toenemende aandacht voor kwaliteitssystemen en verbeterprocessen wordt het begrip in een andere context geplaatst. We zien dan de betekenis die veel meer te maken heeft met het ervoor zorgen dat een bepaalde toestand blijft zoals die is:

1. Maatregelen treffen zodat iets zeker is en in orde blijft
2. (een verbinding) zo vastzetten dat het niet meer los kan gaan

Een veel gebruikte definitie van borging nu is:

Het geheel van geplande en systematische acties, nodig om vertrouwen te geven dat een dienst of een product voldoet en blijft voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen.

Dit klinkt ingewikkeld maar waar het in de basis op neerkomt, is dat er afspraken zijn gemaakt over hoe periodiek wordt bepaald of de gestelde doelstellingen nog wel worden gehaald. Ook onderzoekt men of er eventueel verbeteracties worden ingezet en of er vertrouwen is dat die afspraken ook worden nagekomen.

Borging als onderdeel van kwaliteitszorg

Bij de uitvoering van je werk, het leveren van een bepaalde dienst, een product of een bepaalde output, wil je graag dat hetgeen je oplevert voldoet aan de eisen die eraan gesteld worden.

Voor werkenden in het onderwijs betekent het dat je met je activiteiten (lesgeven, begeleiden/coachen, beoordelen enzovoort) een bijdrage levert aan het realiseren van doelstellingen en daarmee ook voldoet aan het niveau dat eraan gesteld wordt. Die doelstellingen kunnen betrekking hebben op het onderwijs dat je wilt geven, de ontwikkeling van de leerlingen, de eigen deskundigheid, het omgaan met de ouders en de omgeving van de school, et cetera.

In het onderwijs kennen we onder andere:

- Kerndoelen (kwaliteitseisen) die met het onderwijs zelf gehaald moeten worden daar waar het de leerlingen aangaat: wat moet de leerling kennen en kunnen op een bepaald niveau.
- Doelen van het overkoepelende schoolbestuur waar de school onderdeel van uitmaakt.
- De school(locatie)doelen: specifieke doelstellingen die de school wil halen en die onderdeel zijn van een schoolbeleidsplan: wat wil de school zijn en voor wie en welke doelstellingen moeten daarvoor door wie worden gerealiseerd.

Het mag duidelijk zijn dat je doelstellingen nodig hebt. Als je die niet hebt, maakt het niet uit wat je doet en is alles goed. Zo werkt het niet in de praktijk. De Onderwijsinspectie ziet erop toe dat scholen de landelijk gestelde doelstellingen realiseren maar ook dat ze een eigen visie ontwikkelen en bijbehorende eigen doelstellingen formuleren.

Het Onderwijs kent sinds 1998 de zogenaamde “Kwaliteitswet” (ingegaan op 1 augustus 1998). Deze wet had als achtergrond inzicht te krijgen en te geven in de kwaliteit van het (PO en VO) onderwijs met als doel:

1. Het zich verder laten ontwikkelen van onderwijs (daarvoor moet je de feitelijke situatie kennen en onder ogen zien).
2. Dat de samenleving vertrouwen moet kunnen stellen in het onderwijssysteem. Daarvoor is een onafhankelijk inspectieoordeel nodig dat inzicht in kwaliteit oplevert.

Sinds de wet in werking is getreden is er veel gebeurd en zijn er de nodige veranderingen geweest. De basis is echter overeind gebleven: een school moet kunnen aantonen welke kwaliteit zij levert.

Het begrip “kwaliteit” vormt de kern: de mate waarin een school erin slaagt de gestelde doelen te bereiken naar tevredenheid van zichzelf, de overheid, team en ouders en kinderen. Dit kan alleen maar bepaald worden als die doelstellingen “genormeerd” zijn, dat wil zeggen als er een streefwaarde aan is gekoppeld, als er normen zijn vastgesteld. De vraag of je je doelstellingen realiseert wordt dan de vraag of je de normen wel of niet hebt gehaald.

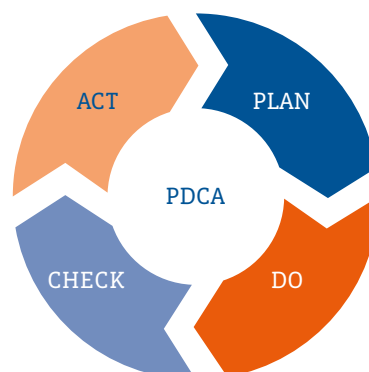
Kwaliteitszorg in een school gaat om de zorg voor de kwaliteit: hoe lukt het om de gestelde doelen te bereiken? De wet op het PO beschrijft kwaliteitszorg als volgt (zie artikel 10):

Het uitvoeren van het in het schoolplan beschreven beleid op een zodanige wijze dat de wettelijke opdrachten voor het onderwijs en de door het bevoegd gezag opgenomen eigen opdrachten voor het onderwijs worden gerealiseerd.

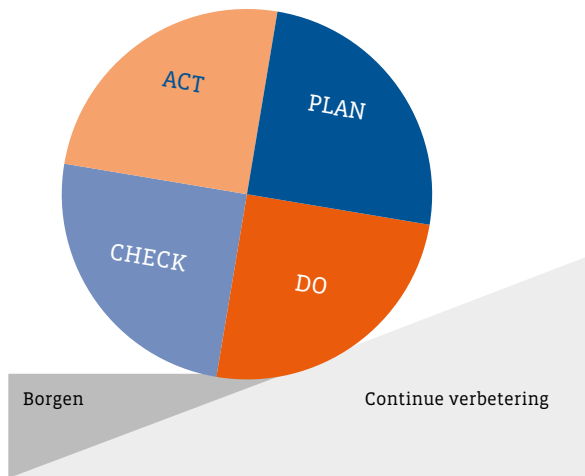
De omschrijving is breed en geeft scholen ruimte om kwaliteitszorg in te richten op een manier die past bij de school. In ieder geval gaat het om:

- De vraag welke maatregelen een school neemt om ervoor te zorgen dat ze doet wat ze belooft;
- Het proces van doelen stellen en deze realiseren;
- Het bewaken van het kwaliteitsniveau, d.w.z. maatregelen treffen als je het niet haalt, c.q. dreigt te halen;
- Een cyclus van activiteiten: normen formuleren, evalueren (= toetsen) en bijsturen (= verbeteren);
- Zeggen wat je gaat doen, doen wat je hebt gezegd, laten zien dat je het goed hebt gedaan en wat je doet om het beter te doen.

Wat we hieronder zien is de planning en control cyclus of ook wel het continue verbeterproces genoemd, zie figuur 1

Figuur 1: continue verbetering

Figuur 2: borging

We maken een plan, voeren dat uit (do), checken of we het plan met bijbehorende doelstellingen hebben gerealiseerd (check) en stellen bij waar nodig (act). Vervolgens beginnen we weer met het nieuwe plan. Feitelijk zien we hier een leerproces in terug. Je wilt immers weten of je iets goed doet. Dat moet je evalueren en vervolgens zet je de resultaten van de evaluatie om in actie en dat breng je in de praktijk.

In dit proces van continue verbetering zorg je ervoor dat je de goede dingen blijft doen en indien nodig, verbetert. In het vasthouden van het niveau en de verbetering is borging van belang, zie figuur 2

Borging omvat dan de maatregelen die je treft om te voorkomen dat je “weer terugrolt”, dat je je kwaliteitsniveau niet haalt, doelstellingen niet realiseert en verbeteringen kwijtraakt. Die maatregelen kunnen bestaan uit nieuwe afspraken (waarvan je dan wel moet checken of die worden nagekomen), bijgestelde doelstellingen, et cetera.

Goede borging vraagt om:

- Een beleidsplan met “meetbare” doelstellingen
- Periodiek kijken (evalueren) of je de doelstellingen realiseert
- Bijsturen
- Het treffen van maatregelen om ervoor te zorgen dat de bijsturing duurzaam is.

Voor cultuureducatie betekent dit dat je in ieder geval een cultuurbeleidsplan met doelstellingen hebt voor dit onderwijs. Die doelstellingen kunnen betrekking hebben op het implementeren van een bepaalde leerlijn en zorgen ervoor dat de lessen in die leerlijn ook daadwerkelijk worden gegeven: het uitvoeren van een of meerdere jaarlijkse projecten, aansluiting op de buitenschoolse omgeving, kinderen uitdagen om meer van zichzelf te laten zien, talentontwikkeling enzovoort.

Het is raadzaam om periodiek (meestal jaarlijks) te evalueren of je de doelstellingen hebt gehaald. Vervolgens overweeg je of je verbeteringen door moet voeren.

Kenmerkend voor het onderwijs (zoals in veel professionele organisaties), is dat de doelstellingen op het niveau van de school worden geformuleerd terwijl de uitvoering op het individuele niveau van de leerkrachten plaatsvindt. Leerkrachten bepalen in de praktijk vaak wat zij met de leerlingen van de klassen willen doen, wanneer en hoe. Dat betekent dat succesvolle borging in grote mate afhankelijk is van het handelen van individuele leerkrachten. Daarmee is borging tevens afhankelijk van de wijze waarop evaluatie een onderwerp is dat periodiek op de agenda van het team staat. Je realiseert de doelstellingen met elkaar en moet dus ook samen realiseren en beoordelen of het goed gaat of niet. De directie van een school is verantwoordelijk voor een goede uitvoering van evaluatie en de borging.

Auteur: José Gieskes, Bureau Adgies

José Gieskes (1959) heeft Bestuurskunde gestudeerd aan de Universiteit Twente (1983). Zij is ruim 20 jaar aan deze universiteit verbonden geweest als onderzoeker en docent bij de Faculteit Managementwetenschappen met als specialisatie organisatiekunde en kwaliteitsmanagement. In 2001 is zij gepromoveerd op het onderwerp “Effectief managementinstrumentarium bij stimuleren van leergedrag in productinnovatieprocessen”.

Leerprocessen hebben altijd haar belangstelling gehad en zij is met name geïnteresseerd in hoe je ervoor kunt zorgen dat er door individuen en teams in je organisatie wordt geleerd.

Sinds 2011 is José werkzaam als ZZP’er onder andere in de cultuursector.

Vanaf 2013 is ze betrokken bij de Monitoring en Evaluatie van Cultuureducatie met Kwaliteit (CmK) in de Provincie Overijssel in opdracht van Rijnbrink. Zij heeft daarbij vooral oog voor de stimulerende en remmende factoren bij het uitvoeren van CmK projecten en kijkt vooral naar de leerervaringen van betrokken partijen. Daarnaast kijkt zij expliciet naar borging omdat je wilt dat de resultaten van een project langer blijven dan alleen de duur van het project.

Bijlage II

Ontwikkelde leerlijnen 21 kleine-en middelgrote gemeenten in Overijssel

Almelo		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Kunst Eigen	Kaliber Kunstenschool
	Music Line	Kaliber Kunstenschool
	Muziektalent De Rank	Kaliber Kunstenschool
Beeldend	Kunst & Techniek	Kaliber Kunstenschool
Dans	Doe je dans	Kaliber Kunstenschool
Theater		
Erfgoed	Het verhaal van Almelo	Tetem
	Van stof tot nadenken	Twentse Neue
	De Omtrek	Rijksmuseum Twenthe
Media	Mediaspoor	Tetem
Procesgericht ow		
Anders	Toppers op zondag	Tetem

Borne		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziekeducatie	Kulturhus Borne
Beeldend		
Dans		
Theater		
Erfgoed		
Literatuur	Gedichten en verhalen in de stellessen	De Talentuin
Media	Fotografie	Agnes Booijink
Procesgericht ow		
Anders		

Dalfsen		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Expeditie Muziek	Scala
Beeldend	De Wereld in!	De Fundatie
	koppeling expressievakken en wereldoriëntatie in een doorlopende leerlijn	Mech Benjaminsen
	Kunst voor toppers	Karin Gerfen
	Leerlijn Beeldend	De Muzerie
Dans		ArteZ
Theater	School vol theater	XAPP
	Bouwen aan dram	
Erfgoed	Op ontdekkingstocht in Lemelerveld	Het Oversticht,
Literatuur	Lezen in Ontwikkeling	Bibk. Dalfsen
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Dinkelland		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek		
Beeldend	Cultuureducatie met Kwaliteit	Karin Kotte
Dans	Doe je dans	Kaliber Kunstenschool
	Ondergedompeld in Dans	Introdans
Theater		
Erfgoed	Ervaar Cultureel Erfgoed	Oversticht
	Dinkellands erfgoed op Locatie	
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow	COOL	Karin Kotte
Anders		

Haaksbergen		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek		
Beeldend	Van stof tot nadenken	Twentse Neue
Dans + Muziek	Wereldmuziek en Dans	Tetem
	Muziektalent	Kaliber Kunstenschool
Theater		
Erfgoed	Varen waar geen water is	Historische kring Haaksbergen
Literatuur		
Media	Leerlijn Fotografie	Agnes Booijink
Procesgericht ow		
Anders		

Hardenberg

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziek met Kwaliteit	Scala
	Modern Muziek maken	Scala
Beeldend	Artflex	Hardenberg Art
Dans		
Theater		
Erfgoed	Op ontdekkingsreis in Hardenberg	Oversticht
	Op ontdekkingsreis in Gramsbergen	Oversticht
	Op ontdekkingsreis in Marienbreg	Oversticht
	Op ontdekkingsreis in Sibculo	Oversticht
	Op ontdekkingsreis door Kloosterhaar	Oversticht
	Op ontdekkingsreis door De Krim	Oversticht
	Op ontdekkingsreis door Noord-Oost twente	Oversticht
	Vloevelden De Krim	Oversticht
	Cultureel Erfgoed in Bergentheim	Oversticht
	Erfgoed in Slagharen	Oversticht
	Literatuur	
Media	Media educatie op Brede Scholen in Hardenberg	Bibl, Hardenberg
Procesgericht ow		
Anders		

Hellendoorn/Nijverdal

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Aan de slag met beeldende kuns	Tetem
	Muziek met Kwaliteit	Scala
Beeldend	Cool onderzoekt de wereld	Karin Kotte
	Kunsvakken binnen IPC	Tetem
Dans		
Theater	School vol Theater	Young Ones
Erfgoed	De Regge verbindt	Zinin + Zeeman & De Regt
	Op ontdekkingsreis door Haarle	Stoichting Ommerschans en Katholieke Pabo
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow	Procesgerichte didactiek	Karin Kotte
Anders	Implementatie St. Sebastianus	Tetem

Hof van Twente

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Hof van Twente, daar zit muziek in	Cubahof
Beeldend	Museum van de verbeelding/ Lang leve de verbeelding/ Zeven eeuwen kunst/ Kijken naar Kunst	Rijksmuseum Twenthe, daarna RCE
Dans		
Theater		
Erfgoed		
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Kampen

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziek binnen en buiten de school	Quintus
	Verdieping muziek binnenschools en buitenschools	Quintus
	Muziekvereniging in de klas	Quintus
	Digilied	Quintus
Beeldend	Kunst voor Toppers	Karin Gerfen
Dans		
Theater		
Erfgoed		Quintus
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders	Kunst voor Toppers (creativiteitsontwikkeling)	Quintus
theater, beeldend en muziek	Talentwontwikkeling	Quintus
beeldend en Erfgoed	LEVO	Quintus
	Vakadoptie muziek, dans en theater	Quintus

Losser		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Leerlijn muziek	De Sleutel
Beeldend	Het ei van Columbus	
Dans		
Theater		
Erfgoed		
Literatuur	Woesj / Taalrijk Losser	De talentuin
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Oldenzaal		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziektalent	Kaliber Kunstenschool
	music Line	Kaliber Kunstenschool
Beeldend	Kunstblik	Tetem
Dans	Doe je Dans	Kaliber Kunstenschool
Theater	Klassespel	Het Theaterschip
Erfgoed	Oldenzaal verbindt	Palthehuis
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Ommen		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziekplus	Tetem
Beeldend		Tetem
Dans	Klassedans	Het Theaterschip
Theater		
Erfgoed	Op ontdekkingsreis door Ommerschans Oorlog dichtbij huis	Het Oversticht Tetem
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders	Beeldend, proces gericht werken binnen Dalton	Karin Kotte

Olst-Wijhe		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek		
Beeldend	Kunstblik (Kunst & Techniek)	Tetem
Dans		
Theater		
Erfgoed	Cultureel erfgoed beleven en doen	Karin Köster
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders	Wereldmuziek en dans	Tetem

Raalte		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Ontdek Muziek	Muzieknetwerk Salland
Beeldend	Kunstkabinet	De Fundatie
Dans		
Theater	School vol theater	Young Ones
Erfgoed		
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Rijssen-Holten		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Wilhemina wil muziek	Kaliber Kunstschool
Beeldend		
Dans		
Theater	Echt wel	Het Theaterschip
Erfgoed	Leven op en langs de Regge	Rijssens Museum met Zeeman & De Regt
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Staphorst

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	De kracht van muziek	
Beeldend	Staphorster stipwerk	Strikt Noodzakelijk
	Creatief Doceren	Tetem
Dans		
Theater		
Erfgoed	Erfgoed met kwaliteit	Scala
Literatuur	Tekenen met Taal	Scala
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Steenwijkerland

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Leerlijn muziek	Scala
Beeldend	Kunst voor Toppers	Karin Gerfen
	Erfgoed met kwaliteit	Scala
Dans		
Theater	Zo slim als een ezel	TamTam
Erfgoed	Leven rondom een vestingstad	Het Oversticht
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders	Pak die Cultuur	Scala

Tubbergen

Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek		
Beeldend		
Dans		
Theater		
Erfgoed		
Literatuur		
Media	Leerlijn Fotografie	Agnes Booijink
Procesgericht ow		
Anders		

Twenterand		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziektalent	Kaliber Kunstenschool
Beeldend		
Dans		
Theater		
Erfgoed	Vriezenveen door de tijd	Historisch Museum + Artez
	Vriezenveens erfgoed	Historisch Museum + Zeeman & De Regt
Literatuur	Boekenboek plus	Bibl Twenterand
Media		
Procesgericht ow	Leerlijn Fotografie	Agnes Booijsink
Anders		

Wierden		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek	Muziektalent	Kaliber Kunstenschool
Beeldend	Kunsttaken binnen het IPC	Tetem
	Aan de slag met beeldende kunst	Tetem
	Onderweg met de Mariaschool (ook erfgoed)	Tetem
Dans		
Theater	Theater maken in de klas	Sonnevanck
Erfgoed	Klompen en paarden	Het Oversticht
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Zwartewaterland		
Discipline	Naam leerlijn	Cultuuraanbieder(s)
Muziek		
Beeldend	Kunst voor Toppers	Karin Gerfen
Dans		
Theater		
Erfgoed	leerlijn erfgoed	Oversticht en lokale erfgoedinstellingen
Literatuur		
Media		
Procesgericht ow		
Anders		

Uitgave: oktober 2020

Colofon

Auteur: Mandy Schuitemaker Cultuuradvies i.s.m. Bureau AdGies

Fotografie: Loveland Film & Photography

In opdracht van Rijnbrink Cultuureducatie november 2020

